

МЕТОДОЛОГІЧНА ОПТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІЗНАННЯ

Марина ГУСЕЛЬЦЕВА

УДК 167/168 : 159.922.7

Marina Guseltseva
METHODOLOGICAL OPTICS AS A TOOL OF COGNITION

Постановка проблеми. В сучасному світі, де дослідник зіштовхується із проблемами складності, різноманітності й мінливості у сфері теоретичного та емпіричного знання, на перший план виходить *постнекласичний тип раціональності*, що наводить вченого до рефлексії й аналізу інструментів власного пізнання.

Актуальність дослідження. У постнекласичному типі раціональності особливої значущості набувають саморефлексованість та оволодіння дослідником різноманітними пізнавальними стратегіями. *Методологічна оптика* розглядається нами як важливий посередник між дослідником і тією реальністю, яку він вивчає. Це той інструмент, що дозволяє йому комбінувати, інтегрувати і конструювати різні дослідницькі стратегії у ситуації наростаючої динамічності і складності сучасного пізнання.

Метою статті є аналіз еволюції наукового знання з допомогою *методологічної оптики* зміни типів раціональності. Доводиться, що змішані методи і методологічні стратегії з'являються саме у підтримувальному епістемологічному контексті постнекласичного ідеалу раціональності.

Зasadничі положення. Концептуальна рамка *культурно-аналітичного підходу* дозволяє унаслідок змішаних дослідницьких стратегій у зв'язку із становленням постнекласичного ідеалу раціональності в науці, ідеями методологічного лібералізму і плюралізму. Логіка розвитку науки тут виявляється у русі-поступі від чистих дослідницьких ліній до траєкторій змішаних, від канонів – до імпровізацій та поєднання жанрів і гри науковими стилями. Змішані методи і методології становлять окре-

мий випадок *поліпарадигмальності* як принципу постнекласичної науки. Постнекласичний ідеал раціональності, що позбавляє класичну спадщину непорушності авторитетів і канонічного ореолу, вивільняє психологічну науку від обмежень розвитку. Парадокс даного ідеалу раціональності виявляється в тому, що відмова від охорони практичних меж посилює дослідницькі позиції, а підтримка різноманітності робить розвиток науки більш стійким.

Аналіз епістемологічних досліджень (див. [16; 19]). У статті здійснена експлікація уявлень про зміну методологічної оптики на основі концепції типів раціональності та з опорою на концептуальну рамку розробленого автором *культурно-аналітичного підходу*; показано, що змішані методи і методології є окремим випадком поліпарадигмальності як загальнонаукового принципу постнекласичної раціональності. Авторське трактування *еволюції психологічного знання* в контексті зміни типів раціональності [18] спирається як на уявлення вітчизняних філософів (П.П. Гайденко, М.К. Мамардашвілі, В.С. Стьопіна, В.С. Швицьова), так і на епістемологічні розробки М. Вебера, Ж.-Ф. Ліотара, П. Фойерабенда, де інтеграція даних ідей здійснена в концептуальних рамках культурно-аналітичного підходу (див. [14–19]). Крім того, нещодавно А.В. Фурман, спираючись на наші дослідження з реконструкції динаміки еволюціонування психологічного знання і встановлення періодизації історії психології на основі зміни типів раціональності, запропонував дві четвертинних мислесхеми, перша з яких виокремлює й дета-

лізує за логікою циклічно-вчинкового підходу (ситуація – мотивація – дія – післядія) чотири мінімально достатні ознаки сутнісного змістового наповнення поняття “методологічна оптика”, друга аргументує головні лінзи-спричинення реальної методологічної оптики дослідника як окремої рефлексивної налаштованості його свідомості на об’єкт, контекстні умови і засоби його пізнання (див. [47]).

Виклад основного матеріалу

МЕТОДОЛОГІЧНА ОПТИКА: ВИЗНАЧЕННЯ

Методологічна оптика – один із провідних пізнавальних інструментів у постнекласичному типі раціональності, що справляється з проблемами складності, різноманітності й мінливості у сфері теоретичного та емпіричного знання. Воднораз це – конструкт, що дає змогу інтегрувати, комбінувати і конструювати різні дослідницькі стратегії у ситуації плинності (лабільності, мінливості, ситуативності) сучасного пізнання.

Методологічна оптика – не завжди усвідомлюваний посередник між дослідником і реальністю, яка вивчається; проте, будучи відрефлексованим як пізнавальний інструмент у постнекласичному типі раціональності, цей конструкт набуває довільності та пластичності. Оволодівши ним, дослідник здатний жонглювати інтелектуальними стилями і пізнавальними стратегіями, змінюючи ракурси і способи бачення реальності залежно від вирішуваного завдання [16; 19].

Визначивши базовий зміст даного поняття, звернемося до передісторії його появи у психологічній науці.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОПТИКА ЯК МЕТАФОРИЧНИЙ КОНСТРУКТ

Первинно методологічна оптика, як і безліч інших понять, з’явилася у психологічній науці як метафоричний конструкт. Ми можемо

знайти різні його модифікації. Так, у монографії М. Холквіста, що розкриває особливості творчості М.М. Бахтіна, використовується термін “філософська оптика” [67]¹. В контексті соціологічних досліджень Г.С. Батигін, обґрунтовуючи зв’язок вибору методологічної стратегії з тим чи іншим ракурсом картини світу, відзначав: “Методологія будь-якої наукової дисципліни ... становить... певну оптику – погляд на світ, як розумно влаштовану систему, яка сутнісно піддається раціональному пізнанню” [5]. В історії науки схожі питання обговорював Л. Флек, котрий створив концепції “стилів наукового мислення” і “розумових колективів” [46]. В наші дні звороти “дослідницька оптика”, “соціологічна оптика”, “антропологічна оптика” знайшли популярність і стали зустрічатися в наукових публікаціях досить часто. Так, у рецензії на книгу “Візуальна антропологія: настроєння оптики” Т.О. Розумовська пише: “В якомусь сенсі метафора назви книги, будучи збагачена візуалістикою оформлення обкладинки, говорить про перспективи бачення та інтерпретації зображення: *змінюючи настроєння дослідницької оптики, ми уможливуємо різнорівневий аналіз* (виділено мною – М.Г.) візуальних даних, починаючи з перегляду поверхневих “очевидних” значень, заглиблюючись у контекстуальну рамку образу, реконструюючи ледь помітні смислові аспекти минулого в теперішньому часі” [36, с. 206]. До суті, тут ненароком виявилася сформульована квінтесенція культурно-аналітичного підходу, згідно з яким оперування дослідницькою, методологічною оптикою відкриває можливості не тільки різнорівневого, але і стереоскопічного, поліпарадигмального, багатоаспектного аналізу [16].

У контексті культурно-аналітичного підходу методологічною оптикою прийнято називати таке налаштування саморефлексії дослідницької свідомості, яке дозволяє сконструювати індивідуальний дизайн дослідження і здійснити вибіркоче нюансування локальної пізнавальної ситуації.

¹М. Холквіст порівнює методологію М.М. Бахтіна з методом “мисленнєвого експерименту” А. Ейнштейна, підкреслюючи, що обидва автори прагнули подолати обмеження, пов’язані з існуючою ситуацією спостерігача. Віднайдені вченими методологічні засоби М. Холквіст називає “філософською оптикою” – “a conceptual means for seeing processes invisible to any other lens” (концептуальний засіб, що дозволяє побачити процеси, недоступні для будь-якої іншої лінзи) [67, с. 20]. Якщо А. Ейнштейн у мисленнєвих експериментах продемонстрував той факт, що картина світу спостерігача залежить від його положення у просторі та часі, то М.М. Бахтін, увівши поняття “хронотоп” і “позаперебування спостерігача”, показував, що реальність, яка відкривається спостерігачу, зумовлена його позицією в комунікативній мережі. Відзначимо, що Х. Ортега-і-Гассет осмислював схожі оптичні проблеми в термінах “перспективи”, а Г. Гадамер – “горизонту”.

Таким чином, методологічна оптика діє як пізнавальний інструмент, як інтелігібельний посередник між дослідником і реальністю, що ним вивчається. Ідея культурних засобів, посередників (медіаторів) між психікою і світом, які конструюють наше його сприйняття, сходять до І. Канта. В XIX ст. вона була актуалізована низкою вчених (у тому числі й О.О. Потєбнею, пізніше – Л.С. Виготським), проте особливого звучання набула в епоху постмодернізму, коли методологія, згідно з поглядами М.С. Автономової, стала надавати винятковій вагомості саме посередникам [1]. Такими посередниками можуть бути інтелектуальний стиль, спосіб міркування, лист (дослідження із граматики Ж. Дерріда [20]), особливості комунікації (предмет вивчення Ю. Хабермаса [49]).

Якщо в контексті культурно-історичної концепції набуло поширення поняття “культурні засоби”, то неокантіанська традиція оперує категорією “посередник”. Згідно з І. Кантом, наше уявлення про реальність опосередковано апріорними формами свідомості, тобто своєрідною “вродженою оптикою”. Надалі Ж. Піаже експериментально довів, що апріорні форми свідомості не задані наперед, а конструюються у процесі взаємодії суб’єкта і світу (докладніше див. [45]). Методологія конструктивізму, що підкреслює не тільки історико-генетичні витoki, а й рукотворність пізнавальної оптики, відіграє важливу роль у сучасній психології розвитку. Водночас у контексті психотерапевтичної практики, пов’язаної з нарративним підходом (див. [70]), було показано, що унаслідок упередженості перед нами реальність сконструйована інтерпретаціями, які, своєю чергою, обумовлені складною грою контекстів, життєвих історій, повсякденних практик, плинних станів та установок.

У дослідницькій традиції аналітичної психології також обговорювалася тема інтелектуальних посередників в інтерпретації досліджуваної реальності. Наприклад, представник постюнганської психології Дж. Холліс підкреслював, що бачення реальності опосередковано багатоманітним чинників, що охоплюють генетичну спадковість, статево-ідентичність, особливості культури і розмаїття сімейного оточення [50]. Така антропологічна оптика транслюється від батьків до дітей, від наставників до учнів: “і дивлячись на навколишній світ через успадковані нами окуляри, ми випустили з уваги деякі його важливі аспекти”

[Там само, с. 15]. Зі свого боку, історики культури переконували, що бачення або картина світу міняється від покоління до покоління [53], а антропологічна оптика всамоочевидною і тим самим робить “невидимими” ті культурні чинники, які є природним середовищем соціалізації дитини.

Філософ науки Е. Ласло писав, що «“непогрішного сприйняття” не існує – все, що ми бачимо і сприймаємо, доходить до нас забарвленим очікуваннями і нахилами» [24]. Одночасно ця вибірковість сприйняття, передумови й очікування базуються на особливостях тієї чи іншої культури: “те, що люди роблять, напряду залежить від того, у що вони вірять, а їх переконання, своєю чергою, залежать від культурно забарвленого бачення себе і навколишнього світу” [Там само]. Як основа настроєння погляду і вибірковості нашого сприйняття методологічна оптика спричинена не тільки суб’єктивністю дослідника, привласненими традиціями, культурним й “апперцептивним досвідом”, але і тим, якою науковою мовою ми користуємося і які завдання вирішуємо. “Оптика – це стратегія погляду. Дослідник бачить світ таким, яким його робить за ознакою доступності власний теоретичний словник. Змінюючи “настроювання” теорії, ми змінюємо простір її “оптичних можливостей”” [9, с. 15].

У зв’язку з цим зазначимо, що у психології складні реальності досить часто осмислюються з допомогою метафор, а не термінів. З позиції класичного і некласичного ідеалів раціональності такий рівень дискусії є недостатнім для наукового і позитивного знання. Проте постнекласичний стиль раціональності дозволяє працювати з метафорами як з інструментами пізнання, які описують складні й нерідко ефемерні реальності. Згідно з Х. Ортеґою-і-Гассетом, практично все знання про внутрішній світ метафоричне: “понятійний апарат психологів – чисті метафори” [31, с. 212]. Проте метафори постають тут у ролі певних засобів пізнання, що розкривають ті аспекти реальності, які вислизують від практики точних понять [Там само, с. 207].

Проблема виявлення латентних феноменів, видимості / невидимості культурно-психологічних реальностей залежно від методологічного інструментарію одержала розвиток у контексті антропологічного повороту соціогуманітарних наук, постмодерністської і феміністської критики, де склався

консенсус уявлень про те, що “кожне око бачить по-своєму” [44, с. 182]. Становлення постнекласичного ідеалу раціональності нарощувало когнітивну складність погляду: “одне око бачить те, чому його навчила традиція, а інше шукає те, на що, як стверджувала традиція, не варто навіть дивитися” [Там само, с. 183]. Все це вактуально на тему *латентності* – виявлення тих феноменів і фактів, які, будучи невидимими в оптиці домінуючої парадигми, одержували розкриття при зміні погляду, або з позиції спостерігача маргінальних нашарувань культури. Водночас розвиток постмодерністських практик сприяв трансформації відносин між парадигмами: традицію більше не заперечували, а переосмислювали в різноманітності контекстів, котрі ускладнюються і диференціюються. З позицій постаналітичної філософії досить продуктивною розробкою у цьому сенсі є *метод реконтекстуалізації* Р. Рорті [37], що обґрунтовує можливість трансляції досліджуваного феномену із звичних контекстів у нові, причому не завжди передбачувані.

Не завше очевидним чином проблематика методологічної оптики пов’язана і з розробкою *теми толерантності*. Так, тоталітарні епохи спричиняють за собою певний інерційний шлейф культурно-психологічної спадщини як у житті суспільства, так і в еволюції науки, не дозволяючи надалі адекватно відповідати на виклики сучасності. У вітчизняній інтелектуальній традиції це виявляється в нетерпимості до іншої думки й, одночасно, позитивної чутливості до статусів та авторитетів, у складності врахування при побудові картини реальності інших підходів та альтернативних поглядів, тоді як сучасна пізнавальна ситуація в загальносвітовому контексті характеризується відкритістю дисциплінарних меж, методологічним плюралізмом і лібералізмом, зростанням поліпарадигмальності і змішаних методологій (див. [8; 23; 48; 62; 63; 65; 71; 73]). Більше того, наукові відкриття частіше за все здійснюються у суміжних сферах і на маргінальних стежках наукового знання [5; 21; 35].

Особливістю сучасної соціокультурної ситуації розвитку підростаючих поколінь є ін-

формаційна епоха, що породжує неоднозначні, онтологічно й гносеологічно складні реальності². У зв’язку з цим інформаційна соціалізація стає особливим типом соціалізації сучасної особистості, що враховує виміри екзистенційної і рефлексивної складностей, а повноті її інтерпретації слугує лабільна і надрефлексивна методологічна оптика постнекласичного типу раціональності, що реалізується у формах постмодерністського, системно-мережного і трансдисциплінарного дискурсів. Окремо відзначимо, що якщо класичний і некласичний ідеали раціональності орієнтувалися на оптичну постійність в інтерпретації видимого світу, то постнекласична раціональність відрізняється лабільністю методологічних оптик і відрефлексованою довільністю зміни погляду. В її контексті сьогодні найбільш плідно конструюються змішані методи і методології.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОПТИКА У ЗМІНІ ТИПІВ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Розкриваючи еволюцію наукового знання за допомогою методологічної оптики ідеалів раціональності, нагадаємо, що оригінальна концепція зміни історичних типів раціональності у вітчизняній філософії науки розроблена В.С. Стьопіним [40]. У психології ідея типів раціональності в якнайповнішому вигляді обговорювалася в роботах П.А. М’ясоїда [29; 30], В.Е. Клочко [22]. Наше ж авторське трактування еволюції психологічного знання в контексті зміни типів раціональності [17; 18] спирається як на уявлення вітчизняних філософів (П.П. Гайденко, М.К. Мамардашвілі, В.С. Стьопіна, В.С. Швирьова), так і на епістемологічні розробки М. Вебера, Ж.-Ф. Ліотара, П. Фойєрабенда, де інтеграція даних ідей здійснена в концептуальних рамках культурно-аналітичного підходу [15; 16].

Почнемо з експлікації уявлень про зміну методологічної оптики на основі концепції типів раціональності з тим, щоб надалі показати, що змішані методи і методології становлять окремий випадок поліпарадигмальності як загальнонаукового принципу постнекласичної раціональності.

² У концептуальних рамках культурно-аналітичного підходу проведена диференціація різних аспектів складності: онтологічна складність (устрою буття); гносеологічна складність (пізнання) відносно об’єктивної реальності; екзистенційна складність (“життя прожити – не поле перейти”); рефлексивна складність (осмислення життя) стосовно суб’єктивної реальності; *ноетична складність* (віддзеркалення реальності у слові) і *поетична складність* (створення поняття, що достовірно відображає реальність) (М. Гусельцева [45, с. 331]).

ІДЕАЛИ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ЯК КОНСТРУКТ ДЛЯ АНАЛІЗУ ЕВОЛЮЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Історичні типи раціональності були виділені В.С. Стьопіним на підґрунті вивчення історії природознавства, тому, при їх перенесенні на еволюцію психологічного знання, ми орієнтуємося на зміну типів раціональності як на ідеальну модель [16; 18; 19]. Методологічна оптика типів раціональності в аналізі вказаної еволюції підкреслює взаємостосунки суб'єкта й об'єкта науки, а також вирізняє характеристики зростання складності об'єктів дослідження. Так, В.С. Стьопін виокремив в еволюції науки три об'єкти дослідження – механічні, холічні (саморегульовані) і саморозвиткові системи [40]. В класичному типі раціональності об'єкт ізольований, у неklasичному – долучений до світу як до системи, у постнеklasичному – об'єкт розвивається в мережі складних, плинних, часто нестійких взаємодій.

При аналізі психологічної науки для диференціації типів раціональності нам важливо звернути увагу на такі методологічні передумови, як механіцизм, холізм та автопоезис, а також на дослідницьку оптику, де об'єкт вивчення поданий *безпосередньо* (“постулат безпосередності”); *опосередковано* (за посередництва мови, діяльності, проміжних змінних, переживання, продуктів творчості); *у різноманітні локальних і змінних контекстів* [16; 19].

Класичний тип раціональності оформився як епістемологічний підхід у XVII–XIX століттях разом із становленням європейської науки і подальшим розквітом класичного природознавства [40]. Дана методологічна оптика сфокусована на дослідженні ізольованого (лабораторного) об'єкта, який природодослідник (суб'єкт) вивчає емпірично, експериментально і немов зі сторони, тобто з позиції зовнішнього і неупередженого спостерігача (див. *рис. 1*). Як культура мислення класична раціональність зорієнтована на позаісторичний характер розуму; її методологічні завдання – уникнути мінливості і варіативності знання [11].

Рисунок демонструє зосередженість поля рефлексії на об'єкті дослідження. Мета пізнання тут полягає у побудові істинної, об'єктивної картини реальності, тобто в описі речей

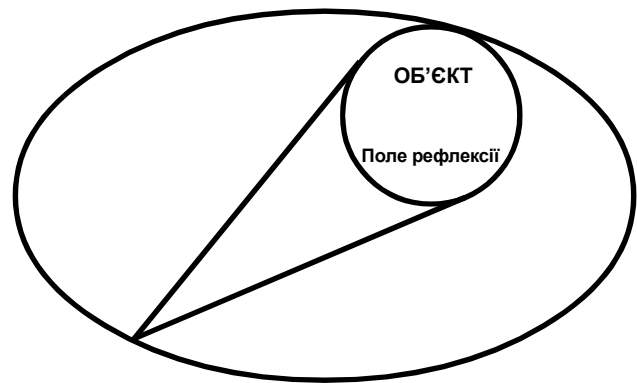

Рис. 1.

Методологічна оптика класичного ідеалу раціональності

такими, які вони існують “насправді”. Постановка наук на даному етапі пов'язане із вирішенням проблеми чіткого визначення меж власних предметів і з пошуком об'єктивного методу дослідження. Пріоритет віддається досвідному та експериментальному знанню, теорії вибудовуються на фактологічному підґрунті. Згідно з дослідницькими настановленнями наукового співтовариства до теорії веде правильний метод, а досягнення достовірності, об'єктивності, валідності дослідження вимагає елімінації (виключення) випадкових перешкод і суб'єктивних чинників.

Трактування психіки на класичному етапі розвитку науки, як правило, замикало її межами свідомості. Проте природничо-наукова методологія надала могутні імпульси розвитку психології як емпіричній науці. Філософська *категорія відображення* лягла в основу пояснення розвитку і принципів функціонування психіки. Провідною методологією тут був позитивізм як важливе досягнення в еволюції наукового знання того часу. Окремо підкреслимо, що популярна в наші дні критика позитивізму справедлива лише у прагненні обмежити його претензії на загальнонауковий світогляд і методологічну універсальність. Як класична (в кращому сенсі цього слова) методологія позитивізм дотепер продовжує служити ідеалу достовірного пізнання і доказової науки.

Отже, помилково було б вважати, що класичний ідеал раціональності залишився позаду в історії науки: з одного боку, він цілком адекватний для вирішення обмеженого кола завдань, з іншою – зберігся у вигляді консервативних настановлень дослідницької свідомості. Так, прикладом останнього може бути відоме

переконання окремих учених, що “єдиною теорією пізнання, яка узгоджується з наукою, є теорія відображення” [38, с. 18].

Некласичний ідеал раціональності народжувався на рубежі XIX–XX ст. Провідною наукою у фарватері епістемологічного повороту тут була теоретична фізика. Одночасно значущу роль в епістемології соціогуманітарних наук зіграв структуралізм. Методологічна оптика даного типу раціональності спрямована на розгляд взаємодій суб’єкта й об’єкта, які перебувають у єдиному пізнавальному світі або системі (див. **рис. 2**). На рисунку зображена прикутість погляду до настановного ракурсу: будь то об’єкт, взаємодія об’єкта і суб’єкта чи взаємодія об’єкта і суб’єкта у системі (системах).

Важливе місце в некласичній парадигмі займають *категорія діяльності* як “транслятор” між суб’єктом, об’єктом і світом, а також *ідея відносності* (досвіду, методу, теорій, картини світу). За допомогою різних методів і теорій учені створюють тут уже не абсолютний універсум, а ідеальні моделі реальності, нащупуючи горезвісного “слона” з різних сторін. Відрефлексованою методологічною проблемою на даному етапі розвитку стає прагнення подолати фрагментацію досліджень у тому колі пізнання, де опрацьовані різні моделі реальності й мови опису. Некласична культура мислення визнає історичний характер розуму, хоча все ж тяжіє до позитивізму.

Трактування психіки в некласичному типі раціональності виходить за межі свідомості: предмет дослідження стає відкритою системою. Провідною і вельми ефективною методологією некласичного типу раціональності є *системний підхід*. Істотну роль тут відіграють ідеї холізму. Разом із принципом відображення на передній план висувається принцип активного перетворення реальності. Некласична психологія – діяльна, психотехнічна й осмислює себе такою, що активно втручається в реальність. Також не чужедушні їй ідеї конструктивізму³ (див., наприклад [67]).

Підкреслимо, що ідеальну модель зміни типів раціональності не слід ототожнювати з історичною реальністю, де окремі ознаки “некласики” дослідники знаходять як у кінці XIX ст., так і у 1960-і роки. Більш того, якщо рання некласика вимоглива, позитивіст-

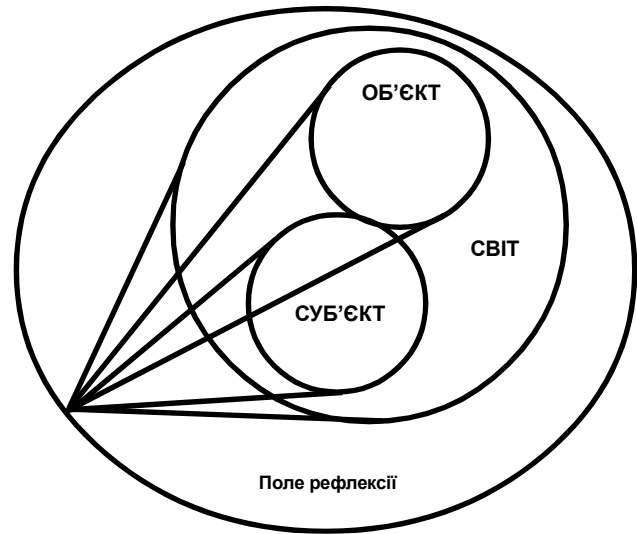

Рис. 2.

Методологічна оптика некласичного ідеалу раціональності

ськи зорієнтована й прагне до взірця класичної науки, то пізня некласика відрізняється лібералізмом і толерантністю до різноманітності, що надалі стане істотною характеристикою вже постнекласичного типу раціональності. (Про диференціацію усередині некласичного типу раціональності докладніше див., наприклад [18; 19].)

Постнекласичний ідеал раціональності сформувався на рубежі XX–XXI ст. При цьому ознаки постнекласики можуть бути виявлені у більш широкому тимчасовому діапазоні, включаючи 1960-і роки і навіть окремі ідеї античних авторів (див., скажімо [42]). Дослідники наголошують на злеті соціогуманітарного знання, що отримав підтримку саме у постнекласичному вимірі раціональності. “На передній план вийшли проблеми соціокультурного зумовлення наукового пізнання, аналіз взаємодії науки з іншими феноменами людської культури, дослідження пізнавальних процедур у зв’язку з історично змінними цінностями і світоглядними орієнтаціями” [41, с. 136].

Постнекласична культура мислення визнає безліч типів раціональності, у тому числі й раціональність міфу (див. [52]). Історичний стиль аналізу розповсюдився тут навіть на

³“У певному розумінні радянська культурно-історична школа після Виготського і теорія діяльності Леонтєва й Давидова близькі до соціального конструктивізму, особливо в діалектичних відношеннях людини і світу та історичного і культурного зумовлення діяльності” [70, с. 46].

природознавство, закономірно наука вивчається як частина культури [11]. Пізнавальна ситуація характеризується розчиненням дисциплінарної моделі знання і методологічним ситуативізмом, де найефективнішими виявляються проблемні, а не предметні дослідження. Постнекласична раціональність відзначена внеском в епістемологію соціології, культурології та етнографії (антропології). Важливу роль у ній *відіграють ідеї самоорганізації*, категорія культури (значущість *культурних чинників*) і складність рефлексії (надрефлексивність).

У постнекласичній науці на передній план виставляється новий тип об'єкта – це відкриті, саморозвиткові системи [40; 22], зростає саморефлексія науки [66], аналіз пізнавальних контекстів, посилюється так званий рух антропологічного повороту [32–34]. Відзначимо, що антропологічна оптика не чужа і синергетичному трактуванню постнекласичної раціональності. Так, В.Е. Ключко пише: “Згода між тими, хто хоче “пояснювати психіку”, з тими, хто хоче “розуміти людину”, можлива тільки у тому разі, якщо спрацює нове настановлення: щоб пояснювати психіку, потрібно певним чином розуміти людину” [22]. Одна з важливих методологічних проблем постнекласичного типу раціональності – інтеграція знання як на конкретно- і загальнонауковому, так і на мультидисциплінарному рівнях. Не дивлячись на те, що у постнекласичній науці поширено трактування психіки як складної саморозвивальної системи, нам доречно підкреслити саме множинність і доповнювальність ракурсів вивчення предмета психології. Поряд із проблемами активного перетворення і конструювання реальності, де суб'єкт та об'єкт розвиваються у полі впливу різноманітних систем, як різновид психологічної детерміації обговорюється принцип автопоезису.

Кожному типу раціональності, безумовно, властиво безліч атрибутів. Свого часу Б. Спіноза звернув увагу, що у світу як субстанції атрибутів набагато більше, ніж ми сприймаємо або рефлексуємо. Дана ідея працює і відносно аналізу типів раціональності, де їх провідні особливості виявляє оптика дослідницького

завдання. Так, наприклад, при порівнянні некласичного і постнекласичного типів раціональності можуть бути виділені, відповідно: а) настановлення на конфлікт з іншими підходами (а не на солідарність), б) підозрілість (а не довіра), в) тотальність, а не ситуативність і т.п. – як відмінності інтелектуальних стилів указаних типів раціональності [16; 19].

Вочевидь наш ракурс розгляду типів раціональності обернений перш за все на методологічну оптику. Методологічна оптика постнекласичного ідеалу раціональності націлена на вирішення надзавдання – *обійняти неосяжне*. З цим пов'язані такі особливості аналізу, як рухливість, динамічність, складність, плинність, ситуативність, своєрідна еkleктичність (нова еkleктика). Дослідник рефлексує множинність теорій, методів, підходів, які вірні в контексті локально вирішуваних завдань, розкривають різні аспекти реальності, змінюються разом із ситуацією, працюють на випередження і т. ін. Наслідком цього стає зусилля, а згодом і навичка надрефлексивності, інтелектуальної гри антиноміями (і те, і це), практика зміни оптик (докладніше див.: [16; 19]).

Отже, постнекласика вирішує завдання комунікації підходів, пошуку об'єднувальних горизонтів. Методологія тут утверджується як робота перекладу між концепціями, демонструючи, яким чином одну і ту ж реальність розкривають різні концептуальні мови. У цьому контексті з'являються різні моделі інтеграції психологічного знання, серед них – *триангуляція*⁴ (якщо вдатися до даного поняття як метафоричного конструкта: зустрічаючись, два підходи, наприклад, позитивізм і герменевтика, вже не ведуть боротьбу за “місце під сонцем”, а прокладають “третій шлях”) (див. *рис. 3*).

Рисунок демонструє свободу у виборі настановного ракурсу: чи концентрація безпосередньо на об'єкті (відповідно до ідеалу класичної раціональності), на взаємодії об'єкта і суб'єкта, або на взаємостосунках об'єкта і суб'єкта, поданих у різноманітності систем (відповідно до ідеалу некласичної раціональності). Крім цього, тут додалися, з одного боку, множинні поля рефлексії, а з іншою – оглядове поле рефлексії, де здійснюється

⁴ У соціальних науках і в психології триангуляція постає як метафоричний конструкт, пов'язаний з ідеєю, що різноманітність підходів укріплює загальну конструкцію підсумків дослідження. Триангуляція визначається як вживання декількох, переважно якісних і кількісних, методів у вивченні певного феномену з метою збільшення достовірності дослідження [74].

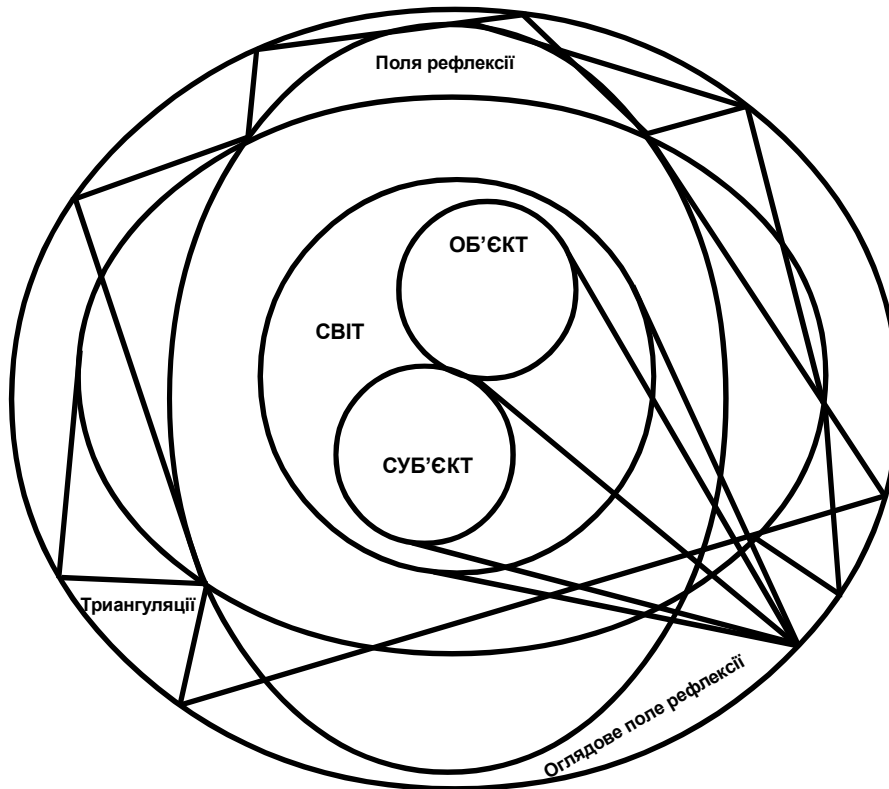

Рис. 3.

Методологічна оптика постнекласичного ідеалу раціональності

довільне конструювання картини світу на основі різних дослідницьких ракурсів. Серед інтегрованих дослідницьких стратегій, разом із вищезгаданими, можливі “триангуляції” (як почергова зміна методологічної оптики) і “змішані методи” (зміна дослідницької оптики і ковзання уявним поглядом від одного пізнавального ракурсу до іншого). Поєднання ракурсів створює нові, надмірні, іноді несподівані й раніше не очевидні, можливості. Найпроблематичнішою й одночасно креативною сферою стає *оглядове поле рефлексії*, де розв’язуються завдання синтезу та інтеграції дослідницьких стратегій.

Проте, щоб методологічний плюралізм не скотився до “ліберальної вульгарності” (*liberal platitude*) [63, с. 4], важливо продумати, яким чином різні методи, теорії, підходи можуть бути взаємоузгоджені. Особливо актуальним тут стає завдання звести воедино відрефлексоване різноманіття дослідницьких ракурсів. Для вирішення цього завдання використовуються різні стратегії – комунікативні, інтегральні, діалогічні, мережні (див. [12; 25; 43; 48; 54; 59]). В зарубіжній епістемології соціогуманітарних наук найбільш активно обговорюються ідеї триангуляції (*triangulation*) і змі-

шаних методів (*multimethods, mixed methods*) [56; 57; 60; 61; 62; 68; 72; 73; 74; 75].

Особливо слід зазначити роботу Ф. Аркид’яконо і Е. де Грегоріо, присвячену зміні стилю мислення у психології під впливом змішаних методів і методологій, аналізу умов їх продуктивного використання та науковим перспективам, що відкриваються в новій пізнавальній ситуації [55]. Автори підкреслюють, що вибір методології не може бути абстрактним, а визначається поставленим завданням. Важливо підтримувати варіативність доступного пізнавального інструментарію, щоб діапазон вибору вченого не був обмежений звичкою до певних методів і парадигм. Змішані методи дослідження сприяють більш глибокому вивченню феноменів у різних аспектах і на різних рівнях аналізу, іншими словами, вони адекватні складнішому уявленню про реальність, зі свого боку, збагачуючи і психологічні теорії [Там само].

У постнекласичному типі раціональності, що підтримує конвергенцію наук про природу і наук про дух, якісні і кількісні стратегії не протиставляються, а розподіляють між собою сфери впливу: кількісний аналіз спрямований на вивчення об’єктивної реальності, якісний

аналіз слугує вивченню її суб'єктивних аспектів [63]. На певних етапах дослідження кількісні методи вимагають якісного спостереження, тоді як якісний аналіз задля підвищення власної валідності прагне одержати кількісне підтвердження. Більше того, в сучасній соціокультурній ситуації розвитку науки відбулася легалізація змішаної методології, де ухил у бік позитивізму чи герменевтики визначається дослідницькими перевагами.

Пізнавальну ситуацію у соціальних науках детально обговорюють Д. Делла Порта і М. Китінг, доводячи продуктивність методологічного плюралізму: "Замість того щоб шукати єдину теорію поля, соціологи повинні побачити методологічний плюралізм як позитивний і природний стан реальності" [Там само, с. 2]. Соціогуманітарні науки, починаючи з останньої чверті ХХ ст., дискутували питання різноманітності онтологій, підходів, методів і методологій. Некласична епоха в розвитку цих наук увійшла до історії як час *методологічних воєн*, характеризуючись зіставленням двох напрямів, що спираються відповідно на кількісну і якісну епістемологію.

Однак, разом із становленням постнекласичного ідеалу раціональності, боротьба методологій поступово змінилася ідеями толерантності, когерентності досліджень, стратегіями солідарності і підтримкою, значущістю деталей і півтонів. Змінилася дослідницька позиція у цілому: замість взаємовиключних стратегій учені навчилися бачити їх взаємодоповнюваність. Одночасно йшла диференціація епістемологічно близьких підходів, які, на відміну від великих шкіл, інтенсивніше прагнули розмежування (див. [63]).

Із січня 2007 року "солідне американське видавництво "Sage Publications"" [8] почало щоквартальний випуск "Journal Mixed Methods Research" (як випливає з назви, присвяченого змішаним методам досліджень). Перший випуск даного журналу, відзначають автори редакційної статті Дж. Кресвел і А. Ташакорі, відкрив нову еру в концептуалізації і використанні інтеграційних підходів на всьому просторі соціальних і поведінкових наук [73]. Не дивлячись на величезний обсяг літератури, присвяченої питанням методології, типології та оцінки змішаних методів досліджень, окреслене епістемологічне поле все ще продовжує інтенсивно розвиватися.

Вищеназваний журнал був задуманий як простір для дискусій і комунікації вчених,

котрі використовують у власній практиці змішані методи та методології, дозволяючи їм також долати міждисциплінарні і міжкультурні бар'єри, розширювати філософські й методологічні горизонти власного пошуку. Кожний випуск журналу за сталою традицією охоплює різноманітність дослідницьких жанрів, унааявлену методологічними, теоретичними та емпіричними статтями, оглядами книг і навіть аналізом програмного забезпечення [Там само].

Дотепер залишається дискусійним саме поняття змішаних методів, де звиклі ухилитися теоретичної рефлексії практики позначають таким чином поєднання кількісних і якісних досліджень у своїх проєктах. В епістемологічному ракурсі прийнято розрізняти *змішані методи*, що стосуються збору й аналізу двох різновидів даних (якісні і кількісні), та *змішані методології* як способи інтеграції двох підходів до дослідження (кількісні і якісні) [71]. В інтелектуальному колі "Journal Mixed Methods Research" змішані методи і методології прийнято трактувати в найширшому сенсі, включаючи збір та аналіз даних, синтез результатів, обґрунтування висновків з опорою на кількісні та якісні підходи, об'єднання різних методів в одному дослідженні або створення поліпарадигмальної дослідницької програми [73]. При цьому ключовим поняттям *тут є інтеграція* [57].

Дискутуються філософські підстави змішаних методів і методологій, у тому числі й такі: чи вважати загальним концептуальним полем прагматизм, єдиний філософський підхід або поєднання безлічі філософій [73]. Широко обговорюються проблеми, що виникають при комбінуванні методів, методологій і загальнонаукових парадигм. Так, А. Ташакорі і Ч. Тедлі, розглядаючи питання диференціації змішаних методів і змішаних методологій, висновують, що коректно проводити відмінність між змішаними і квазізмішаними методами дослідженнями, де в останньому випадку підсумкової інтеграції не відбувається [Там само].

Хоча дискусії, присвячені різноманітності методологічних можливостей і стандартів досліджень, що спираються на комбінування якісних і кількісних підходів, активізувалися на рубежі століть, сама ідея змішаних методів і методологій з'явилася набагато раніше (див. [58]). Одну з перших концептуалізацій у цьому аналітичному розрізі здійснив Н. Дензін,

що не тільки розвинув методологію триангуляції, а й виокремив види останньої – триангуляція *даних*, триангуляція *методів*, триангуляція *дослідників*, триангуляція *методологій* [64]. Надалі список поповнився триангуляцією *аналізу* [69].

Роботи Н. Дензіна послужили легалізації у соціальних науках ідей методологічного плюралізму і лібералізму. В 1970-і роки він призвав соціологів звикнути до думки, що не існує “кращого”, єдиного, скрізь придатного методу. Навпаки, один метод, один спостерігач й одна теорія призводять до явно упередженої інтерпретації. Кожний із методів (експертів, теорій) має свої сильні і слабкі сторони, розкриває окремі аспекти досліджуваної реальності. Стратегія ж триангуляції припускає використання у вирішенні поставлених завдань можливості кількох методів і методологій. Більше того, вживання в одному дослідженні різних типів триангуляції одержало назву множинної триангуляції (*multiple triangulation*) [64].

Епістемологічний смисл триангуляції полягає у підтвердженні фактів та досягненні повноти картини досліджуваної реальності. Проте сама по собі триангуляція – не панацея. Скажімо, В. Термонд підкреслює, що дана стратегія не посилить відпочатку слабке дослідження: звертаючись до триангуляції, дослідник повинен чітко розуміти, які саме завдання він тут вирішує [74]. Як вже наголошувалося, проблему підсумкової інтеграції результатів досліджень, котрі використовують ідеї триангуляції і змішані методології, поставив за головне завдання А. Брайман [56; 57].

Раніше проблеми інтеграції методів і методологій обговорював Ж. Морс, який запропонував розрізняти дослідження, що використовують якісні і кількісні технології при зборі матеріалу, і ті, що присвячені проблемі інтеграції різних підходів, тобто ґрунтовні теоретичні роботи. Отож “змішування” методів і методологій відбувається у різний спосіб і на різних підставах: типи дослідницьких питань (з опертям на якісні і кількісні підходи); стилі дослідження (імпровізація vs чітка процедура); різновиди відбору спроб (вірогіднісні й цілеспрямовані), процедури збору даних (фокус-групи та опитування), оформлення даних (числові й текстові), аналізу даних (статистичні і змістовні), формулювання висновків (“емічні” та “етичні”, “об’єктивні” і “суб’єктивні”) та ін. [73].

Осмислюючи проблему узгодження різних епістемологічних та онтологічних передумов, Ж. Морс виділив два шляхи поєднання кількісних і якісних досліджень. В одному випадку якісні методи відіграють роль попередніх розвідувальних чи доповнювальних стратегій при провідній ролі кількісної методології, натомість у другому, – навпаки, керівною є якісна методологія, а кількісні методи несуть допоміжне навантаження. При цьому дослідник так чи інакше вимушений визначитися з власною вихідною позицією; тому, не дивлячись на плюралізм пізнавального інструментарію, ідеалом раціональності тут залишається теоретичний монізм [71].

Д. Делла Порта і М. Китінг підкреслюють, що вибір між “жорсткими” кількісними методами і “м’якими” якісними стратегіями не повинен визначатися ідеологічними передумовами, але спрямовуватися адекватністю вирішуваного завдання. Сучасне соціогуманітарне знання в цілому продуктивно розвивається як у рамках позитивістської, так і герменевтичної методологій. У межах однієї науки вчені зорієнтовані на різноманітні дослідницькі перспективи: одні оперують позитивістською епістемологією і налягають на кількісний аналіз, інші прихильні до релятивістської позиції і надають перевагу аналізу якісному. Впродовж кожного дослідження складно здійснити однозначний вибір між позитивізмом та інтерпретацією, кількісним і якісним векторами методологування. У повсякденні пізнання немає єдиної методології, а існує безліч швидкоплинних виборів і тенденцій. Саме наявність багатоманітних розбіжностей сприяє пошуку консенсусу між полярними позиціями, де новопостала “перехресна участь” (*overlapping membership*) дослідників у різних проектах робить межі між позитивістськими і герменевтичними підходами проникними.

Замість наслідування дихотомічного мислення, – стверджують Д. Делла Порта і М. Китінг, – продуктивно виявляється модель континууму. Оскільки соціальні науки нерідко осмислювали себе як “третій шлях” між природознавством і гуманітаристикою, в них справді легко виникає спокуса методологічного запозичення в двох місцях [63]. Зауважимо, що і в розвитку психології подібні епістемологічні стратегії уявляються вельми евристичними.

Не дивлячись на гетерогенну і мозаїчну в наші дні дослідницьку реальність, де

представлені різні типи раціональності й різні дослідницькі настановлення: консервативні та ліберальні, охоронні (відносно класичної спадщини) і модерністські, вітчизняні соціогуманітарні науки в цілому і психологія зокрема зберігають традиції інтелектуального ізоляціонізму⁵. Перспективним у його подоланні є розвиток змішаних методологій і культивування постнекласичного ідеалу раціональності. Дана концептуальна рамка видається евристичною і для розвитку вітчизняних наукових шкіл культурно-історичної і діяльнісної психологій, де категорії “діяльність” і “культура” зустрічаються в змішаній культурно-діяльнісній парадигмі, а відносно чисті лінії зазначених шкіл при комбінуванні одержують друге дихання (див. [2; 3; 4]). Модель психічного (О.О. Сергієнко) слугує іншим яскравим прикладом інтеграції психологічного знання у світлі постнекласичного ідеалу раціональності [39].

Нові методології виникають у відповідь на виклики швидкозмінних пізнавальної і соціокультурної ситуацій. Так, “плинна сучасність” (З. Бауман) як метафоричний конструкт знаходить віддзеркалення не тільки у плинності процесів сучасної соціалізації [27], але й у вишуканому річищі пізнання. У зв’язку з цим епістемологічну підтримку в світлі ідеалу постнекласичної раціональності одержують різновиди змішаних досліджень, які охоплюють ідеї триангуляції, мультидисциплінарності, поліпарадигмальності і т. п.

Концептуальна рамка культурно-аналітичного підходу, що використовує типи раціональності як один із можливих конструктів для аналізу еволюції наукового знання, дозволяє розглядати змішані дослідження як закономірний етап розвитку науки, що спирається на філософські передумови методологічного лібералізму і плюралізму. Вдаючись до образної мови порівняльної психології В.А. Вагнера, є підстави констатувати, що виділені в класичному типі раціональності і що сформувався в некласичному типі як наукові школи

“чисті лінії” дослідницьких традицій в останній чверті ХХ століття перетворилися на “змішані лінії” – у синтетичні (інтеграційні, комунікативні) підходи, у змішані методи і методології, у складні комбінації дослідницьких традицій. У некласичному вимірі раціональності такого ґатунку речі зневажливо називалися “еклектикою”, натомість постнекласичний ідеал раціональності допоміг віднайти в них евристику. Іншими словами, відбулася зміна погляду, і знову “камінь, який відкинули будівники”, ліг на перше місце⁶.

Постнекласична методологічна оптика характеризується тим, що різноманітні теорії, концепції, підходи постають як елементи інтелектуальної мозаїки, з якої під конкретне дослідницьке завдання створюється ситуативна інтеграція знання. Такого роду дослідницьке настановлення дозволяє не тільки долати фрагментацію досліджень, сполучаючи запити практики з вимогами теоретичної складності аналізу, але й осягати реальність глибше, ширше, повніше, утримуючи у свідомості “вислизаючий світ”⁷.

Проте у зміненій пізнавальній ситуації як вітчизняні соціогуманітарні науки, так і сучасна російська психологія, зазнають певних труднощів, пов’язаних з консервативними традиціями. Вкрай значущим тут є здолання інтелектуальних настановлень, які стосуються нібито єдино правильних трактувань, вірних підходів і методологій, що все ж перешкоджають розвитку як свободи мислення, так і здорового критицизму. Важливо прагнути до вироблення інтелектуальної навички багатовимірного аналізу, “викручуючи” у полі рефлексії свідомості умови і припущення, за яких виявляються вірними та чи інша позиція, теорія, метод, підхід. “Презумпція розуму” [26] тут постає як інтелектуальна норма постнекласичного типу раціональності.

Отож, парадокс постнекласичного ідеалу раціональності виявляється у тому, що відмова від охорони предметних меж посилює дослідницькі позиції точно так само, як і підтримка

⁵ Так, О.О. Сергієнко відзначає, що важливий ідейний напрям зарубіжної психології Theory Mind недостатньо представлений у російських дослідженнях: “даний напрям у вітчизняній психології розроблений дуже слабо й уявлений фактично декількома авторами, тоді як продуктивність і наукова перспективність його вже доведені у світовій науці” [39, с. 21].

⁶ Тут, звісно, алюзія на відому цитату Л.С. Виготського [10, с. 388].

⁷ Назва книги соціолога Е. Гіденса, яка разом з “плинною сучасністю” С. Баумана [6] є плідною метафорою в аналізі сучасної соціокультурної ситуації (див. [13]).

різноманітності надає розвитку системи більшої стійкості.

Тренди і трансформації, що спостерігаються в еволюції наукового пізнання, узагальнені нами під назвою *постнекласичної епістемології*. Насамкінець сформулюємо її основні позиції:

– відбувається конвергенція природничо-наукового і соціогуманітарного знання, знімається суперечність між кількісними і якісними стратегіями; так, в сучасній пізнавальній ситуації гуманітарні дисципліни за потреби звертаються до точних процедур аналізу, а природничі науки виявляють цікавість до філософського дискурсу та інтерпретативних технік;

– як загальнонауковий дослідницький багаж використовується широке коло методологічного інструментарію, напрацьованого у сфері різних наук; при цьому даний пізнавальний інструментарій підбирається під конкретно поставлене завдання;

– підтримується толерантність до еkleктики, гнучкість у використанні різних дослідницьких прийомів, пошук евристичних стратегій;

– у функції дослідницького самоконтролю виступають критичне мислення, епістемологічні дискусії, відвертість, комунікативність і рефлексивність учених⁸; важливу роль відіграють широка доступність текстів і бібліотек, а також нові технології, що підвищують швидкість обробки інформації та передачі знань;

– заохочується проникність дисциплінарних меж, вилазки за межі професії, міждисциплінарні проблемно зорієнтовані дослідження, поліпарадигмальні підходи;

– зростає зумовленість наукового знання особистими рисами-якостями вченого, його суб'єктивністю, дослідницькою репутацією, індивідуальними пристрастями, мотивованістю, сумлінністю і майстерністю⁹.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Автономова, Н.С. Познание и перевод. Опыт философии языка [Текст] / Н. С. Автономова. – М.: РОССПЭН, 2008. – 704 с.

2. Асмолов А.Г. Оптика просвещения: социокультурная перспектива / А.Г. Асмолов. – М.: Просвещение, 2012. – 447 с.

3. Асмолов, А.Г. Психология современности: вызовы неопределенности, сложности и разнообразия [Электронный ресурс] / А.Г. Асмолов // Психол. исслед.: электрон. науч. журнал. – 2015. – Т. 8, № 40. – С. 1. URL: <http://psystudy.ru>

4. Асмолов, А.Г., Володарская, И.А., Салмина, Н.Г., Бурминская, Г.В. Карабанова, О.А. Культурно-историческая системно-деятельностная парадигма проектирования стандартов школьного образования / А.Г. Асмолов и др. // Вопросы психологии. – 2007. – №4. – С. 16-23.

5. Батыгин, Г.С. Лекции по методологии социологических исследований: Учеб. для высш. учеб. заведений [Электронный ресурс] / Г.С. Батыгин. – М.: Аспект Пресс, 1995. – URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/batigin_lection/1.aspx (дата обращения: 22.09.2016).

6. Бауман, З. Текущая современность / З. Бауман. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.

7. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества [Текст] / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.

8. Варганова, Г.В. Полипарадигмальность методологических подходов в научных исследованиях [Электронный ресурс] / Г.В. Варганова // Библиосфера. – 2009. – №4. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/poliparadigmalnost-metodologicheskikh-podhodov-v-nauchnyh-issledovaniyah> (дата обращения: 26.04.2014).

9. Вахштайн, В. Социология повседневности и теория фреймова [Текст] / В. Вахштайн. – СПб.: Изд-во Европейского ун-та, 2011. – 334 с.

10. Выготский, Л.С. Исторический смысл психологического кризиса / Л.С. Выготский // Собр. соч. в 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 291-436.

11. Гайденок, П.П. Научная рациональность и философский разум [Текст] / П.П. Гайденок. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.

12. Гарбер, И.Е. Метапсихология в XXI веке: предмет, структура и методы / И.Е. Гарбер // Психологический журнал. – 2016. – Т. 27, №4. – С. 106-113.

13. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: Весь мир, 2004. – 120 с.

14. Гусельцева, М.С., Изотова Е.И. Позитивная социализация детей и подростков: методология и эмпирика: монография [Текст] / М.С. Гусельцева, Е.И. Изотова. – М.: Смысл, 2016. – 320 с.

15. Гусельцева, М.С. Интеллектуальные традиции российской психологии (культурно-аналитический подход): монография [Текст] / М.С. Гусельцева. – М.: Акрополь, 2014. – 424 с.

16. Гусельцева, М.С. Культурно-аналитический подход к изучению эволюции психологического зна-

⁸ Пор.: “Критерий науковості, узгоджений із логікою якісних досліджень, – це *рефлексивність* як інструмент експлікації непублічно підтримуваних систем правил і значень, що надаються комунікаціям і взаємодії одного з іншою” [28, с. 31].

⁹ “Практичне застосування триангуляції багато в чому залежить від професійних компетенцій і досвіду дослідника” [51, с. 29], що свідчить про зростання ролі індивідуальних стилів професіоналізації.

ния: дисс. ... докт. психол. наук [Текст] / М.С. Гусельцева. – М., 2015. – 459 с.

17. Гусельцева М.С. Культурно-историческая психология: от классической – к постнеклассической картине мира [Текст] / М.С. Гусельцева // Вопр. психол. – 2003. – № . – С. 99–115.

18. Гусельцева, М.С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии [Текст] / М.С. Гусельцева // Вопр. психол. – 2006. – №1. – С. 3–15.

19. Гусельцева, М.С. Эволюция психологического знания в смене типов рациональности (историко-методологическое исследование): монография [Текст] / М.С. Гусельцева. – М.: Акрополь, 2013. – 366 с.

20. Деррида, Ж. О грамматологии [Текст] / Ж. Деррида. – М.: Ad Marginem, 2000. – 520 с.

21. Кедров, Б.М. Проблемы логики и методологии науки [Текст] / Б.М. Кедров. – М.: Наука, 1990. – 345 с.

22. Ключко, В.Е. Постнеклассическая транспектива психологической науки [Электронный ресурс] / В.Е. Ключко // Вестник Томского гос. ун-та. – 2007. – №305. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/postneklassicheskaya-transpektiva-psihologicheskoy-nauki> (дата обращения: 05.05.2015).

23. Култыгин, В.П. Тенденции в европейской социологической теории начала XXI в. (Навстречу 5-й Европейской социологической конференции) [Текст] / В.П. Култыгин // Социол. исслед. – 2001. – №8. – С. 21–31.

24. Ласло, Э. Пути, ведущие в грядущее тысячелетие: Проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / Э. Ласло // Вопросы истории естествознания и техники. – 1998. – №1. – URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/ERVIN2.NTM#2.5> (дата обращения: 04.10.2017).

25. Мазилев, В.А. Научная психология: тернистый путь к интеграции / В.А. Мазилев // Труды Ярославского методологического семинара / под ред. В.В. Новикова. – Ярославль: МАПН, 2003. – Т. 1. – С. 205-237.

26. Мамардашвили, М.К. Введение в философию. Курс лекций. Лекции 1, 2 [Текст] / М.К. Мамардашвили // Новый круг. – 1992. – №2. – С. 56–73.

27. Марцинковская, Т.Д. Социальное пространство: теоретико-эмпирический анализ / Т.Д. Марцинковская [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2013. – Т. 6, № 30. – С. 12. URL: <http://psystudy.ru>

28. Мельникова, О.Т., Хорошилов, Д.А. Валидность качественных исследований в ракурсе полипарадигмальности современной психологии / О.Т. Мельникова, Д.А. Хорошилов // Вопросы психологии. – 2014. – №1. – С. 28-37.

29. М'ясоїд, П.П. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія [Текст] / П.А. М'ясоїд. – К.: Либідь, 2016. – 560 с.

30. Мясоед П.А. Психология в аспекте типов научной рациональности [Текст] / П.А. Мясоед // Вопр. психол. – 2004. – №6. – С. 3–18.

31. Ортега-и-Гассет, Х. Эстетика. Философия культуры [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Искусство, 1991. – 588 с.

32. Панченко, А. “Антропологический поворот” и “этнография науки” [Электронный ресурс] / А. Панченко // Новое литературное обозрение. – 2012. – №113. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/1745>

33. Платт, К. Зачем изучать антропологию? Взгляд гуманитария: Вместо манифеста / К. Платт // Новое литературное обозрение. – 2010. – №106. – С. 13-26.

34. Прохорова, И.Д. Новая антропология культуры. Вступление на правах манифеста / И.Д. Прохорова // Новое литературное обозрение. – 2009. – №100. – С. 9-16.

35. Рабинович, В.Л. Алхимия как феномен средневековой культуры [Текст] / В.Л. Рабинович. – М.: Наука, 1979. – 427 с.

36. Разумовская, Т.А. Методологическая оптика: проекции культуры в фокусе исследования. Рецензия на книгу: Визуальная антропология: настройка оптики / под редакцией Е.Р. Ярской-Смирновой, П. Романова. М.: Вариант, ЦСПГИ, 2009 [Текст] / Т.А. Разумовская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2010. – Т.13, №1. – С. 205–211.

37. Рорти, Р. Философия и зеркало природы [Текст] / Р. Рорти. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 320 с.

38. Семенов, Ю.И. Этнология и гносеология [Текст] / Ю.И. Семенов // Этнограф. обозр. – 1993. – №6. – С. 3–20.

39. Сергиенко, Е.А. Модель психического как ментальная основа понимания мира у детей / Е.А. Сергиенко // Феноменология современного детства: сб. науч. ст.: в 3 ч. / под ред. Т.Д. Марцинковской. – М.: ФИРО, 2012. – Ч. 1. – С. 20-50.

40. Стёпин, В.С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция [Текст] / В.С. Стёпин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.

41. Стёпин, В.С. Деятельностная концепция знания / В.С. Стёпин // Вопросы философии. – 1991. – №8. – С. 129-138.

42. Тульчинский, Г.Л. Постчеловеческая персонология. Новые перспективы рациональности и свободы / Г.Л. Тульчинский. – М.: Алтейя, 2002. – 677 с.

43. Уилбер, К. Теория всего. Интегральный подход к бизнесу, политике, науке и духовности / К. Уилбер. – М.: ПОСТУМ, 2013. – 288 с.

44. Феминистская критика и ревизия истории политической философии [Текст] / сост. М.Л. Шенли, К. Пейтмен. – М.: РОССПЭН, 2005. – 399 с.

45. Флейвелл, Д. Генетическая психология Жана Пиаже [Текст] / Д. Флейвелл. – М.: Просвещение, 1967.

46. Флек, Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива [Текст] / Л. Флек. – М.: Идея-Пресс; Дом интеллектуальной книги, 1999. – 216 с.

47. Фурман, А.В. Методологічна оптика циклічно-вчинкової організації теорії як системи раціонального знання / А.В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2017. – Модуль 19. – С. 4-15.

48. Фурман, А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: монографія [Текст] / А.В. Фурман. – К.: Ін-т соц. і пол. психології; Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 100 с.

49. Хабермас, Ю. Философский дискурс о модерне

[Текст] / Ю. Хабермас. – М.: Весь мир, 2003. – 416 с.

50. Холлис, Дж. Перевал в середине пути: Как преодолеть кризис среднего возраста и найти новый смысл жизни [Текст] / Дж. Холлис. – М.: Когито-Центр, 2008. – 208 с.

51. Хорошилов Д.А. Критерии валидности качественного исследования в социальной психологии: дисс. ... канд. психол. наук. – М., 2012.

52. Хюбнер, К. Истина мифа / К. Хюбнер. – М.: Республика, 1996. – 448 с.

53. Яковенко, И.Г. Мир через призму культуры. Культурология и россиеведение [Текст] / И.Г. Яковенко. – М.: Знание, 2013. – 310 с.

54. Янчук, В.А. Постмодернистская социокультурно-интердетерминистская диалогическая перспектива метода психологического исследования // Методология и история психологии. – 2007. – №2(1). – С. 207–227.

55. Arcidiacono F., De Gregorio E. Methodological thinking in psychology: Starting from mixed methods // International Journal of Multiple Research Approaches. – 2008. – V. 2(1). – P. 118–126.

56. Bryman A. Integrating Quantitative and Qualitative Research: How is it Done? // Qualitative Research. – 2006. – Vol. 6(1). – P. 97–113.

57. Bryman A. Barriers to Integrating Quantitative and Qualitative Research // Journal of Mixed Methods Research. – 2007. – Vol. 1 (1). – P. 8–22.

58. Campbell D.T., Fiske D.W. Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-multimethod Matrix // Psychological Bulletin. – 1959. – Vol. 56 (2). – P. 81–105.

59. Chew G.F. “Bootstrap”: A Scientific Idea? // Science. – 1968. – Vol. 161 (3843). – P. 762–765.

60. Creswell J. A Framework for Design // Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches / Creswell J.W. (Ed.) Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2003. URL: <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1334586.n1es/2003j3reswelLA%20Framework%20for%20De-sign.pdf>

61. De Lisle J. The Benefits and Challenges of Mixing Methods and Methodologies // Caribbean Curriculum. – 2011. – Vol. 18. – P. 87–120.

62. Della Porta, D., Keating, M. (Eds.). Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective [Текст] / D. Della Porta, M. Keating. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 365 p.

63. Della Porta D., Keating M. In Defence of Pluralism. Combining approaches in the social sciences [Электронный ресурс] / D. Della Porta, M. Keating // International Congress of Political Science. – Santiago de Chile. – 2009. – URL: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_1051.pdf (дата обращения: 29.04.2014).

64. Denzin N.K. Sociological Methods: A Sourcebook. New Brunswick (NJ): Transaction Publishers, 1970.

65. Denzin N.K., Sridhar M.S. Moments, mixed methods, and paradigm dialogs // Qualitative Inquiry. – 2010. – V. 16(6). – P. 419–427.

66. Gergen K.J. Toward a Postmodern Psychology // Psychology and Postmodernism / Kvale S. (Ed.) – L.: Sage Publ., 1994. – P. 7–30.

67. Holquist, M. Dialogism: Bakhtin and his World [Текст]

/ M. Holquist. – L.; N.Y.: Routledge, 1990. – 228 p.

68. Johnson R.B., Onwuegbuzie A.J., Turner L.A. Toward a Definition of Mixed Methods Research // Journal of Mixed Methods Research. – 2007. – Vol. 1 (2). – P. 112–133.

69. Kimchi J., Polivka B., Stevenson J. Triangulation: Operational Definitions // Nursing Research. – 1991. – Vol. 40(6). – P. 364–366.

70. Kvale, S. (Ed.). Psychology and Postmodernism [Текст] / S. Kvale (Ed.). – L.: Sage Publ., 1994. – 224 p.

71. Morse J. Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation // Nursing Research. – 1991. – V. 40(2). – P. 120–123.

72. Olsen W.K. Triangulation in Social Research: Qualitative and Quantitative Methods Can Really Be Mixed // Developments in Sociology / Holborn M., Haralambos M.J. (Eds.). Ormskirk: Causeway Press, 2004

73. Tashakkori A., Creswell J.W. The New Era of Mixed Methods // J. of Mixed Methods Research. – 2007. – V. 1(1). – P. 3–7.

74. Thurmond V.A. The Point of Triangulation // Journal of Nursing Scholarship. – 2001. – Vol. 33(3). – P. 253–258.

75. Terrell S.R. Mixed-Methods Research Methodologies // The Qualitative Report. – 2012. – Vol. 17(1). – P. 254–280.

REFERENCES

1. Avtonomova, N.S. Poznanije i pjerjevod. Opyty filosofii jazyka [Tjext] / N. S. Avtonomova. – М.: ROSSPEN, 2008. – 704 s. [In Russian].

2. Asmolov A.G. Optika prosvjeschjenija: sociokulturnaja pjerspektiva / A.G. Asmolov. – М.: Prosvjeschjenije, 2012. – 447 s. [In Russian].

3. Asmolov, A.G. Psihologija sovrjemjennosti: vyzovy njeoprjedjeljennosti, slozhnosti i raznoobrazija [Eljكتروнный ресурс] / A.G. Asmolov // Psihol. issljed.: eljكتروн. nauch. zhurnal. – 2015. – T. 8, №40. – S. 1. URL: <http://psystudy.ru> [In Russian].

4. Asmolov A.G., Volodarskaja I.A., Salmina N.G. Burminskaja G.V., Karabanova O.A. Kulturno-istorichjeskaja sistjemno-djejatjelnostnaja paradigma projektirovanija standartov shkolojnogo obrazovanija / A.G. Asmolov i dr. // voprosy psihologii. – 2007. – №4. – S. 16–23 [In Russian].

5. Batygin, G.S. Ljekkii po mjetodologii sociologichjeskih issljedovanij: Uchjeb. dlja vyssh. uchjeb. zavjedjenij [Eljكتروнный ресурс] / G.S. Batygin. – М.: Aspjekt Prjess, 1995. – URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/batigin_lecture/1.aspx (data obraschjenija: 22.09.2016) [In Russian].

6. Bauman, Z. Tjekuchaja sovrjemjennost / Z. Bauman. – SPb.: Pitjer, 2008. – 240 s. [In Russian].

7. Bahtin, M.M. Estjetika slovesnogo tvorchjestva [Tjext] / M.M. Bahtin. – М.: Iskustvo, 1979. – 424 s. [In Russian].

8. Varganova, G.V. Poliparadigmnost mjetodologichjeskih podhodov v nauchnyh issljedovanijah [Eljكتروнный ресурс] / G.V. Varganova // Bibliosfjera. – 2009. – №4. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/poliparadigmnost-metodologicheskikh-podhodov-v-nauchnyh-issledovanijah> (data obraschjenija: 26.04.2014) [In Russian].

9. Vahstajin, V. Sociologija povsjednjevnosti i tjeorija frjejmov [Tjext] / V. Vahstajin. – SPb.: Izd-vo Evropejskogo un-ta, 2011. – 334 s. [In Russian].
10. Vygotskij, L.S. Istoricheskij smysl psihologicheskogo krizisa / L.S. Vygotskij // *Sobr. soch. v 6 t.* – M.: Pjdagogika, 1982. – T. 1. – S. 291-436 [In Russian].
11. Gajdjenko, P.P. Nauchnaja racionalnost i filosofskij razum [Tjext] / P.P. Gajdjenko. – M.: Progrjess-Tradicija, 2003. – 528 s. [In Russian].
12. Garbjer, I.E. Mjetapsihologija v HHI vjekje: prjedmjet, struktura i mjetody / I.E. Garbjer // *Psihologicheskij zhurnal.* – 2016. – T. 27. №4. – S. 106-113 [In Russian].
13. Giddjens E. Uskolzajuschij mir. Kak globalizacija mjenjajet nashu zhizn / E. Giddjens. – M.: Vjes Mir, 2004. – 120 s. [In Russian].
14. Gusjelcjeva, M.S., Izotova E.I. Pozitivnaja socializacija djetjei i podrostkov: mjetodologija i empirika : monografija [Tjext] / M.S. Gusjelcjeva, E.I. Izotova. – M.: Smysl, 2016. – 320 s. [In Russian].
15. Gusjelcjeva, M.S. Intjelljektivnyje tradicii rossijskoj psihologii (kulturno-analiticheskij podhod): monografija [Tjext] / M.S. Gusjelcjeva. – M.: Akropol, 2014a. – 424 s. [In Russian].
16. Gusjelcjeva, M.S. Kulturno-analiticheskij podhod k izuchjeniju evoljucii psihologicheskogo znanija: diss. ... dokt. psihol. nauk [Tjext] / M.S. Gusjelcjeva. – M., 2015. – 459 s. [In Russian].
17. Gusjelcjeva M.S. Kulturno-istoricheskaja psihologija: ot klassicheskoi – k postnjeklassicheskoi kartinje mira [Tjext] / M.S. Gusjelcjeva // *Vopr. psihol.* – 2003. – № . – S. 99–115 [In Russian].
18. Gusjelcjeva, M.S. Mjetodologicheskije krizisy i tipy racionalnosti v psihologii [Tjext] / M. S. Gusjelcjeva // *Vopr. psihol.* – 2006. – №1. – S. 3–15 [In Russian].
19. Gusjelcjeva, M.S. Evoljucija psihologicheskogo znanija v sjenje tipov racionalnosti (istoriko-mjetodologicheskije issljedovanije): monografija / M.S. Gusjelcjeva. – M.: Akropol, 2013. [In Russian].
20. Djerrida, Zh. O grammatologii [Tjext] / Zh. Djerrida. – M.: Ad Marginem, 2000. – 520 s. [In Russian].
21. Kjetrov, B.M. Probljemy logiki i mjetodologii nauki [Tjext] / B.M. Kjetrov. – M.: Nauka, 1990. – 345 s. [In Russian].
22. Klochko, V.E. Postnjeklassicheskaja transspjektivna psihologicheskoi nauki [Eljكتروнный rjesurs] / V.E. Klochko // *Vjestnik Tomskogo gos. un-ta.* – 2007. – №305. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/postneklassicheskaja-transspjektivna-psihologicheskoy-nauki> (data obraschjenija: 05.05.2015) [In Russian].
23. Kultygin, V.P. Tjendjencii v jevropejskoj sociologicheskoi tjeorii nachala XXI v. (Navstrjechu 5-j Evropejskoj sociologicheskoi konferjencii) [Tjext] / V.P. Kultygin // *Sociol. issljed.* – 2001. – №8. – S. 21–31 [In Russian].
24. Laslo, E. Puti, vjeduschije v grjaduschjeje tysjachjeljetije: Probljemy i pjerspektivy [Eljكتروнный rjesurs] / E. Laslo // *Voprosy istorii jestjestvoznanija i tjehniki.* – 1998. – №1. – URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPJeRS/HISTORY/JeRVIN2.HTM#2.5> (data obraschjenija: 04.10.2017) [In Russian].
25. Mazilov, V.A. Nauchnaja psihologija: tjernistyj put k intjegracii / V.A. Mazilov // *Trudy Jaroslavskogo mjetodologicheskogo sjeminara / Pod rjed.. V.V. Novikova.* – Jaroslavl: MAPN, 2003. – T. 1. – S. 205-237 [In Russian].
26. Mamardashvili, M.K. Vvjedjenije v filosofiju. Kurs ljekcij. Ljekcii 1, 2 [Tjext] / M.K. Mamardashvili // *Novyj krug.* – 1992. – №2. – S. 56–73 [In Russian].
27. Marcinkovskaja, T.D. Socialnoje prostranstvo: tjeorjetiko-empiricheskij analiz / T.D. Marcinkovskaja [Eljكتروнный rjesurs] // *Psihologicheskije issljedovanija: eljكتروн. nauch. zhurn.* – 2013. – T. 6, № 30. – S. 12. URL: <http://psystudy.ru> [In Russian].
28. Mjelnikova, O.T., Horoshilov, D.A. Validnost kachjestvjennyh issljedovanij v rakursje poliparadigmalnosti sovremjennoj psihologii / O.T. Mjelnikova, D.A. Horoshilov // *Voprosy psihologii.* – 2014. – №1. – S. 28-37 [In Russian].
29. Mjasoyid, P.P. Psihologichne piznannja: istorija, logika, psihologija [Text] / P.A. Mjasoyid. – K.: Lybid, 2016. – 560 s. [In Ukrainian].
30. Mjasojed P.A. Psihologija v aspjektje tipov nauchnoj racionalnosti [Tjext] / P.A. Mjasojed // *Vopr. psihol.* – 2004. – №6. – S. 3–18 [In Russian].
31. Ortjega-i-Gassjet, H. Estjetika. Filosofija kultury [Tjext] / H. Ortjega-i-Gassjet. – M.: Iskusstvo, 1991. – 588 s. [In Russian].
32. Panchjenko, A. “Antropologicheskij povorot” i “etnografija nauki” [Eljكتروнный rjesurs] / A. Panchjenko // *Novoje litjeraturnoje obozrjenije.* – 2012. – №113. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/1745> [In Russian].
33. Platt, K. Zachjem izuchat antropologiju? Vzgljad humanitarija: Vmjesto manijesta / K. Platt // *Novoje litjeraturnoje obozrjenije.* – 2010. – №106. – S. 13-26 [In Russian].
34. Prohorova, I.D. Novaja antropologija kultury. Vstupljenije na pravah manijesta / I.D. Prohorova // *Novoje litjeraturnoje obozrjenije.* – 2009. – №100. – S. 9-16 [In Russian].
35. Rabinovich, V.L. Alhimija kak fenomjen srjednjekovoj kultury [Tjext] / V.L. Rabinovich. – M.: Nauka, 1979. – 427 s. [In Russian].
36. Razumovskaja, T.A. Mjetodologicheskaja optika: projekcii kultury v fokusje issljedovanija. Rjeczjenzija na knigu: Vizualnaja antropologija: nastrojka optiki / pod rjedakcijej E.R. Jarskoj-Smirnoj, P. Romanova. M.: Variant, CSPGI, 2009 [Tjext] / T.A. Razumovskaja // *Zhurnal sociologii i socialnoj antropologii.* – 2010. – T.13. – №1. – S. 205–211 [In Russian].
37. Rorti, R. Filosofija i zjerkalo prirody [Tjext] / R. Rorti. – Novosibirsk: Izd-vo Novosib. un-ta, 1997. – 320 s. [In Russian].
38. Sjemenov, Ju.I. Etnologija i gnosjeologija [Tjext] / Ju.I. Sjemenov // *Etnograf. obozr.* – 1993. – №6. – S. 3–20 [In Russian].
39. Sjergijenko, E.A. Modjel psihicheskogo kak mjentalnaja osnova ponimanija mira u djetjei / E.A. Sjergijenko // *Fjenomjenologija sovremjennoje djetstva: sb. nauch. st.: v 3 ch. / Pod rjed. T.D. Marcinkovskoj.* – M.: FIRO, 2012. – Ch. 1. – S. 20-50 [In Russian].
40. Stjopin, V.S. Tjeorjeticheskije znanije: Struktura, istoricheskaja evoljucija [Tjext] / V.S. Stjopin. – M.: Progrjess-Tradicija, 2000. – 744 s. [In Russian].
41. Stjopin, V.S. Djejatjelnostnaja koncepcija znanija / V.S. Stjopin // *Voprosy filosofii.* – 1991. – №8. – S. 129-

138 [In Russian].

42. Tulchinskij, G.L. Postchjelovjehjeskaja pjerpsonologija. Novyje pjerpspektivy racionalnosti i svobody / G.L. Tulchinskij. – M.: Altjeija, 2002. – 677 s. [In Russian].

43. Uilbjer, K. Tjeorija vsjego. Intjegralnyj podhod k biznjesu, politikje, naukje i duhovnosti / K. Uilbjer. – M.: POSTUM, 2013. – 288 s. [In Russian].

44. Fjeministskaja kritika i rjevizija istorii politichjeskoj filosofii [Tjext] / sost. M.L. Shjenli, K. Pjejtmen. – M.: ROSSPEN, 2005. – 399 s. [In Russian].

45. Fljevjjell, D. Gjenjetichjeskaja psihologija Zhana Piazhe [Tjext] / D. Fljevjjell. – M.: Prosvjeschjenije, 1967 [In Russian].

46. Fljek, L. Voznikovjenije i razvitije nauchnogo fakta: Vvedjenije v tjeoriju stilja myshljenija i myslitjelnogo kolljektiva. [Tjext] / L. Fljek. – M.: Idjeja-Prjess; Dom intjelljektualnoj knigi, 1999. – 216 s. [In Russian].

47. Furman, A.V. Metodologichna optyka cyklichno-vochinkovoy organizaciji teorii jak systemy racionalnogo znanija / A.V. Furman // Vitakulturny mlyn. – 2017. – Modul 19. – S. 4-15 [In Ukrainian].

48. Furman, A.V. Metodologija paradygmalnyh doslidzhjen u socialny psihologiji: monografija [Tjext] / A.V. Furman. – K.: In-t soc. i pol. psihologiji; Ternopil: TNEU, 2013. – 100 s. [In Ukrainian].

49. Habjermas, Ju. Filosofskij diskurs o modjernerje [Tjext] / Ju. Habjermas. – M.: Vjes mir, 2003. – 416 s. [In Russian].

50. Hollis, Dzh. Pjerjeval v sjerjedinje puti: Kak prjeodoljet krizis srjednjego vozrasta i najti novyj smysl zhizni [Tjext] / Dzh. Hollis. – M.: Kogito-Cjentr, 2008. – 208 s. [In Russian].

51. Horoshilov D.A. Kritjerii validnosti kachjestvjenno issljedovanija v socialnoj psihologii: diss. ... kand. psihol. nauk. – M., 2012. [In Russian].

52. Hjubnjer, K. Istina mifa / K. Hjubnjer. – M.: Rjespublika, 1996. – 448 s. [In Russian].

53. Jakovjenko, I.G. Mir chjerzej prizmu kultury. Kulturologija i rossijevjedjenije [Tjext] / I.G. Jakovjenko. – M.: Znanije, 2013. – 310 s. [In Russian].

54. Janchuk, V.A. Postmodjernistskaja sociokulturno-intjerdjetjermistskaja dialogichjeskaja pjerpspektiva mjetoda psihologichjeskogo issljedovanija // Mjethodologija i istorija psihologii. – 2007. – №2(1). – S. 207–227 [In Russian].

55. Arcidiacono F., De Gregorio E. Methodological thinking in psychology: Starting from mixed methods // International Journal of Multiple Research Approaches. – 2008. – V. 2(1). – P. 118–126 [In English].

56. Bryman A. Integrating Quantitative and Qualitative Research: How is it Done? // Qualitative Research. 2006 Vol. 6(1). P. 97–113 [In English].

57. Bryman A. Barriers to Integrating Quantitative and Qualitative Research // Journal of Mixed Methods Research. 2007. Vol. 1(1). P. 8–22 [In English].

58. Campbell D.T., Fiske D.W. Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-multimethod Matrix // Psychological Bulletin. 1959. Vol. 56 (2). P. 81–105 [In English].

59. Chew G.F. “Bootstrap”: A Scientific Idea? // Science. 1968. Vol. 161 (3843). P. 762–765. [In English].

60. Creswell J. A Framework for Design // Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches / Creswell J.W. (Ed.) Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2003. URL: <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1334586.nles/2003j3reswelLA%20Framework%20for%20De-sign.pdf> [In English].

61. De Lisle J. The Benefits and Challenges of Mixing Methods and Methodologies // Caribbean Curriculum. 2011. Vol. 18. P. 87–120 [In English].

62. Della Porta, D., Keating, M. (Eds.). Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective [Текст] / D. Della Porta, M. Keating. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 365 p. [In English].

63. Della Porta D., Keating M. In Defence of Pluralism. Combining approaches in the social sciences [Электронный ресурс] / D. Della Porta, M. Keating // International Congress of Political Science. – Santiago de Chile. – 2009. – URL: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_1051.pdf (дата обращения: 29.04.2014) [In English].

64. Denzin N.K. Sociological Methods: A Sourcebook. New Brunswick (NJ): Transaction Publishers, 1970 [In English].

65. Denzin N.K., Sridhar M.S. Moments, mixed methods, and paradigm dialogs // Qualitative Inquiry. – 2010. – V. 16(6). – P. 419–427 [In English].

66. Gergen K.J. Toward a Postmodern Psychology // Psychology and Postmodernism / Kvale S. (Ed.) – L.: Sage Publ., 1994. – P. 7–30 [In English].

67. Holquist, M. Dialogism: Bakhtin and his World [Текст] / M. Holquist. – L.; N.Y.: Routledge, 1990. – 228 p. [In English].

68. Johnson R.B., Onwuegbuzie A.J., Turner L.A. Toward a Definition of Mixed Methods Research // Journal of Mixed Methods Research. – 2007. – Vol. 1 (2). – P. 112–133 [In English].

69. Kimchi J., Polivka B., Stevenson J. Triangulation: Operational Definitions // Nursing Research. – 1991. – Vol. 40(6). – P. 364–366 [In English].

70. Kvale, S. (Ed.). Psychology and Postmodernism [Текст] / S. Kvale (Ed.). – L.: Sage Publ., 1994. – 224 p. [In English].

71. Morse J. Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation // Nursing Research. – 1991. – V. 40(2). – P. 120–123 [In English].

72. Olsen W.K. Triangulation in Social Research: Qualitative and Quantitative Methods Can Really Be Mixed // Developments in Sociology / Holborn M., Haralambos M(Eds.). Ormskirk: Causeway Press, 2004 [In English].

73. Tashakkori A., Creswell J.W. The New Era of Mixed Methods // J. of Mixed Methods Research. – 2007. – V. 1(1). – P. 3–7 [In English].

74. Thurmond V.A. The Point of Triangulation // Journal of Nursing Scholarship. – 2001. – Vol. 33(3). – P. 253–258 [In English].

75. Terrell S.R. Mixed-Methods Research Methodologies // The Qualitative Report. – 2012. – Vol. 17(1). – P. 254–280 [In English].

АНОТАЦІЯ

Гусельцева Марина Сергіївна.

Методологічна оптика як інструмент пізнання.

У статті висвітлена еволюція наукового знання в контексті переважання змінних типів раціональності (класичний, некласичний і постнекласичний ідеали), що сутнісно схарактеризована за допомогою такого новітнього інструменту пізнання, як *методологічна оптика*. Остання постає важливим посередником між дослідником і пізнаваною реальністю як інтелектуальне знаряддя, що дає змогу йому комбінувати, інтегрувати і конструювати різні дослідницькі стратегії у ситуації динамічності, складності й непередбачуваної мінливості сучасної наукової творчості. В лоні культурно-аналітичного підходу методологічна оптика витлумачується як налаштування саморефлексії дослідницької свідомості, котре дозволяє сконструювати індивідуальний дизайн дослідження і здійснити вибіркове нюансування локальної пізнавальної ситуації. Доведено, що, по-перше, змішані методи і методологічні настановлення з'являються саме у підтримувальному епістемологічному форматі постнекласичного виміру раціональності і, по-друге, тільки у цьому форматі методологічна оптика як метафоричний конструкт набуває довільності та пластичності нових розлогих пояснень різнорідних феноменів, опанування яким примножує здатність дослідника жонглювати розумовими стилями і пізнавальними стратегіями, змінюючи ракурси і способи бачення реальності залежно від вирішуваного завдання. При цьому постнекласична культура мислення визнає безліч типів раціональності, підтримує розвиток змішаних дослідницьких стратегій, ідеї методологічного лібералізму і плюралізму, принципи надрефлексивності і поліпарадигмальності.

Ключові слова: *пізнання, типи раціональності – класичний, некласичний, посткласичний, методологічна оптика, культурно-аналітичний підхід, еволюція психологічного знання, поле рефлексії, системний підхід, триангуляція, оглядове поле рефлексії, змішані методології, постнекласична епістемологія.*

АННОТАЦИЯ

Гусельцева Марина Сергеевна.

Методологическая оптика как инструмент познания.

В статье освещена эволюция научного знания в контексте преобладания переменных типов рациональности (классический, неклассический и постнеклассический идеалы), что по существу охарактеризована с помощью такого нового инструмента познания, как *методологическая оптика*. Последняя является важным посредником между исследователем и познаваемой реальностью как интеллектуальное орудие, позволяет ему комбинировать, интегрировать и конструировать различные исследовательские стратегии в ситуации динамичности, сложности и непредсказуемой изменчивости современного научного творчества. В рамках культурно-аналитического подхода методологическая оптика истолковывается как настройка саморефлексии исследовательского сознания, которое позволяет сконструировать индивидуальный дизайн исследования и осуществить выборочное нюансирование локальной познавательной ситуации. Доказано, что, во-первых, смешанные методы и методологические настановления

появляются именно в поддерживающем эпистемологическом формате постнеклассического измерения рациональности и, во-вторых, только в этом формате методологическая оптика как метафорический конструкт приобретает произвольность и пластичность новых объяснений разнородных феноменов, овладение которым умножает способность исследователя жонглировать умственными стилями и познавательными стратегиями, меняя ракурсы и способы видения реальности в зависимости от решаемой задачи. При этом постнеклассическая культура мышления признает множество типов рациональности, поддерживает развитие смешанных исследовательских стратегий, идеи методологического либерализма и плюрализма, принципы надрефлексивности и полипарадигмальности.

Ключевые слова: *познание, типы рациональности – классический, неклассический, постклассический, методологическая оптика, культурно-аналитический подход, эволюция психологического знания, поле рефлексии, системный подход, триангуляция, смотровое поле рефлексии, смешанные методологии, постнеклассическая эпистемология.*

ANNOTATION

Marina Gusevtseva.

Methodological optics as a tool of cognition.

The evolution of scientific knowledge in the context of the predominance of variables of rationality (classical, non-classical and post-non-classical ideals), which is essentially characterized by such a modern instrument of cognition as *methodological optics* is highlighted in the article. The last one appears as an important intermediary between a researcher and a recognizable reality as an intellectual tool that enables it to combine, integrate and design various research strategies in a situation of dynamism, complexity, and unpredictable variability of contemporary scientific creativity. In the bosom of the cultural-analytical approach *methodological optics* is interpreted as the setting of self-reflection of the research consciousness, which allows to construct an individual research design and to carry out a selective nuance of the local cognitive situation. It is proved that, firstly, mixed methods and methodological instructions appear in the supporting epistemological format of the post-non-classical dimension of rationality, and secondly, only in this format, *methodological optics* as a metaphorical construct acquires the arbitrariness and plasticity of new, lucid explanations of diverse phenomena, mastery of which multiplies the ability of the researcher to juggle with mental styles and cognitive strategies, changing the angles and ways of seeing reality depending on solved task. In this post-non-classical culture of thinking recognizes many types of rationality, supports the development of mixed research strategies, the ideas of methodological liberalism and pluralism, the principles of over reflexivity and poly-paradigmality.

Key words: *cognition, types of rationality – classical, non-classical, post-classical, methodological optics, cultural-analytical approach, evolution of psychological knowledge, field of reflection, system approach, triangulation, review field of reflection, mixed methodologies, post-non-classical epistemology.*

Переклад із російської мови з дозволу автора проф. Фурмана А.В.

Надійшла до редакції 4.09.2017.

Підписана до друку 6.10.2017.

Бібліографічний опис для цитування:

Гусельцева М. Методологічна оптика як інструмент пізнання / Марина Гусельцева // Психологія і суспільство. – 2017. – №4. – С. 39–55.